

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ

УДК 331.101.262:330.34:339.92

Валентина Полікарпівна Антонюк,
д-р екон. наук, професор,

Олена Дмитрівна Прогнімак,
Дар'я Валентинівна Кузнецова
Інститут економіки промисловості
НАН України, Донецьк

ОЦІНКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НА МІЖНАРОДНОМУ РІВНІ: РЕЙТИНГОВИЙ АНАЛІЗ

В епоху глобалізації економічного життя важливим завданням кожної країни є забезпечення зростання конкурентоспроможності національної економіки. Це забезпечує доступ до ринків ресурсів і товарів, можливість зростання обсягів і ефективності виробництва, отримання доходів і підвищення рівня та якості життя населення.

На міжнародному рівні проблеми конкурентоспроможності досліджуються Всесвітнім економічним форумом (WEF) та Інститутом розвитку менеджменту (IMD) у Лозанні (Швейцарія). Щорічні світові рейтинги конкурентоспроможності країн і регіонів фіксують низькі її показники в Україні. За Глобальним індексом конкурентоспроможності (ГІК) вона посідала: у 2007 р. – 69, у 2008 р. – 72, у 2009 р. – 82, у 2010 р. – 89, у 2011-2012 рр. – 82 місця [1]. Підвищення конкурентоспроможності економіки України є актуальним завданням, яке слід вирішувати як на національному рівні, так і в рамках кожного господарюючого суб'єкта.

Серед зарубіжних учених, які обґрунтовують актуальність стану та можливостей конкурентоспроможності країни, аналізують чинники, недоліки та позитивні сторони цього процесу, варто зазначити таких: П. Кругман, П. Карнелі, Д. Кісінг, Б. Олін, М. Портер, Я. Фейгенберг, Р. Латтімер, Д. Сакс [2-8]. До кола українських учених, які зробили свій внесок у дослідження проблем конкурентоспроможності, слід віднести В. Гейця, Б. Кваснюка, І. Крючкову, Ю. Полунєєва, В. Василенко, А. Чухна, Я. Жаліла [9-14] та

ін. Проблеми конкурентоспроможності активно досліджують фахівці Ради конкурентоспроможності України. Однак поки що Україна не має значних успіхів у забезпеченні конкурентоспроможності, що вказує на актуальність подальшої розробки теоретичних та прикладних аспектів цієї проблеми.

В основу постійного підвищення конкурентоспроможності країн покладено інноваційний тип економічного зростання, яке здійснюється за допомогою радикальних структурних і технологічних зрушень, що мали поширення у промислово розвинутих країнах. У наш час конкурентоспроможність країни визначають не обсяги традиційних виробництв вугілля та сталі, а випереджальна динаміка високотехнологічних секторів промисловості.

В Україні промисловість є провідною галуззю економіки, однак їй притаманний сировинний характер з орієнтацією на низькотехнологічну продукцію чорної металургії, хімічної промисловості, металообробки й інших галузей перших технологічних укладів. Саме це обумовлює низький рівень конкурентоспроможності країни та недовикористання значного людського потенціалу, який є рушійною силою прискорення інноваційно-технологічного процесу.

У сучасних умовах серед чинників конкурентоспроможності все більшу роль відіграють людські ресурси, які є практично необмеженими. Саме людина, її креативний потенціал є джерелом економічного зростання й конкурентоспроможності розвинутих країн, що як пріоритет державної політики

© В.П. Антонюк, О.Д. Прогнімак,
Д.В. Кузнецова, 2013

Економіка промисловості Економіка промисловості

ISSN 1562-109X

2013, № 3 (63)

177

визначають розвиток людського потенціалу. Для підвищення конкурентоспроможності України виникає потреба більш глибокого дослідження залежності конкурентних позицій країн світу від рівня людського розвитку.

Метою статті є обґрунтування взаємозв'язку людського розвитку та конкурентоспроможності країн на основі рейтингового аналізу за міжнародними індексами та визначення параметрів конкурентоспроможності України.

У нових теоріях економічного розвитку увага переміщується від традиційних чинників (капітал, природні ресурси, інвестиції) до гуманітарних (знання, культура, креативність тощо), які формуються завдяки людському розвитку. Зростає роль гуманітарних чинників і в забезпеченні конкурентоспроможності. Освітній, інтелектуальний, творчий, культурний рівень населення безпосередньо пов'язані з конкурентними можливостями країни та її регіонів [9, с. 221, 240; 23]. Про значну роль параметрів людського розвитку в забезпеченні конкурентоспроможності свідчить включення їх показників у методики оцінки рівня конкурентоспроможності на глобальному, національному та регіональному рівнях.

Міжнародні оцінки конкурентоспроможності країн здебільшого використовують інтегральні індекси. Серед них найбільше визнання здобули Глобальний індекс конкурентоспроможності (ГІК) Всесвітнього економічного форуму (WEF) та Рейтинг міжнародної конкурентоспроможності (РМК) Міжнародного інституту розвитку менеджменту (IMD). Обидва індекси для визначення рівня конкурентоспроможності країн включають значне коло показників, які характеризують людський розвиток.

Розвиток людського потенціалу є необхідною соціальною умовою високої конкурентоспроможності, однак його безпосереднім чинником є людський капітал. Тому важливим для досягнення конкурентоспроможності країни і регіонів є розвиток людського капіталу та його ефективне використання шляхом забезпечення сучасної та ефективної системи освіти, підвищення інтелектуального рівня трудових ресурсів, зміцнення

здоров'я, підвищення економічної активності та можливостей зайнятості, ефективної організації праці. Так, до складу показників, за якими визначається ГІК, входять показники охорони здоров'я і початкової освіти, вищої освіти і професійної підготовки, ефективності ринку праці. У цілому ГІК складається на 32% із соціальних показників, що свідчить про вагомість цих факторів у конкурентоспроможності кожної країни.

Дослідження показують, що в сучасних умовах між людським розвитком і конкурентоспроможністю існує тісна взаємозалежність. Розвиток людського потенціалу, який містить демографічну, освітню, соціально-економічну та соціокультурну складові, створює соціогуманітарні підвалини конкурентоспроможності. Поліпшення демографічних параметрів і стану здоров'я населення забезпечує збільшення чисельності економічно активного населення і зайнятих у суспільному виробництві. Зміцнення здоров'я сприяє підвищенню фізичної витривалості у процесі праці та збільшенню періоду працездатності. Це збільшує чисельність трудових ресурсів, необхідних для розвитку економіки. Однак найбільший вплив на параметри конкурентоспроможності має освітня та соціокультурна складова.

Підвищення якості освіти і професійної підготовки приводить до зростання кваліфікації, формування необхідних компетенцій. Поліпшення соціально-економічних параметрів розвитку людського потенціалу сприяє підвищенню трудової активності, професійної мобільності, мотивації до праці. Розвиток соціокультурних параметрів, через утвердження трудових цінностей, формує нові засади мотивації до праці, трудової та інноваційної активності.

Це сприяє нагромадженню людського капіталу та підвищенню його якісних характеристик (рис. 1), забезпечує високу конкурентоспроможність країни шляхом:

кількісного і якісного кадрового забезпечення економіки відповідно до сучасних потреб виробництва, що передбачає формування необхідних компетенцій, культури праці, відповідальності за її результати;

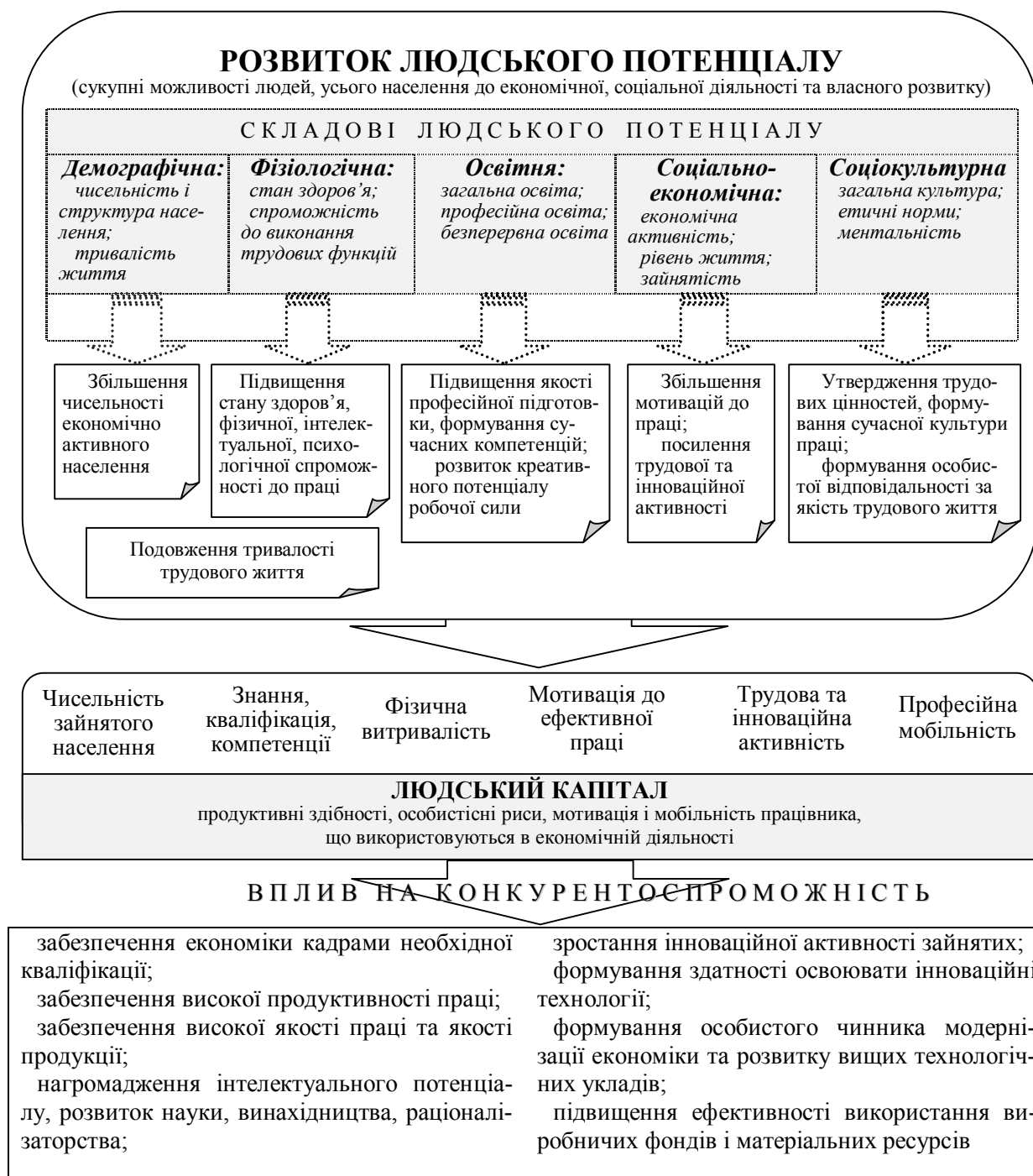

Рис. 1. Модель впливу людського потенціалу, людського капіталу на конкурентоспроможність країни

зростання продуктивності праці на основі підвищення кваліфікації, мотивації, організації трудового процесу, освоєння нової техніки і технологій;

підвищення якості трудового процесу та якості продукції завдяки можливостям

модернізації виробництва, якісному виконанню трудових функцій, підвищенню відповідальності працівників;

забезпечення розвитку науки, нагромадження інтелектуального капіталу, активізації винахідництва та раціоналізаторства;

формування сприятливого інноваційного середовища на основі сучасних знань і компетенцій працівників, їх готовності до нововведень, підвищення професійної мобільності;

підвищення ефективності використання основного капіталу за рахунок забезпечення підприємств висококваліфікованими працівниками відповідного профілю, які володіють необхідними компетенціями;

забезпечення можливостей модернізації виробництва, переведення його на більш високі технологічні уклади завдяки наявності висококваліфікованих та інноваційно спроможних кадрів.

У забезпеченні позитивного впливу людського розвитку на конкурентоспроможність країни важливу роль відіграє інституційне середовище, яке також є продуктом соціокультурного розвитку певної країни.

Людський розвиток і конкурентоспроможність є взаємозалежними процесами. З одного боку, розвиток людського потенціалу на основі підвищення освіти, кваліфікації, трудової, підприємницької, інноваційної активності населення та інших його якісних характеристик виступає вагомим чинником конкурентоспроможності. З іншого боку, підвищення конкурентоспроможності економіки є економічним підґрунтям для людського розвитку, адже воно сприяє розвитку економічної діяльності, зростанню зайнятості та доходів населення, збільшенню бюджетних можливостей держави щодо розвитку соціальної сфери, соціальної підтримки населення, а також формує високі вимоги до розвитку людського чинника виробництва.

Виявлення взаємозв'язку між людським розвитком і конкурентоспроможністю було здійснено на основі Індексу людського розвитку ПРООН і Глобального індексу конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму. Пряме порівняння значень ІЛР та ГІК або ІМК неможливе, оскільки оцінки робляться за різними показниками і методиками. Тому для виявлення взаємозалежності було використано рейтинговий аналіз, який є одним із методів дослідження соціально-економічних явищ і використовується в аналізі конкурентоспроможності [15, с. 284].

Розгляд структури індексів конкурентоспроможності та ІЛР свідчить, що дані індекси являють собою складні ієрархічні вимірювальні системи, розрізняються набором блоків, змістом і кількістю показників, алгоритмом інтеграції інформації та шкалою значень індексів, що ускладнює порівняння результатів вимірювання рівня конкурентоспроможності й людського розвитку країн світу. Тому актуальним є виявлення кількісних залежностей між рангами країн за значеннями даних індексів. Використано метод порівняння рейтингів, який ґрунтується на методі рангової кореляції. Дослідники виходять з того, що в ідеалі одні й ті ж самі країни повинні мати близькі рейтинги за обома індексами, адже методології розрахунків рейтингів мають загальну спрямованість.

Оскільки обидва індекси (ІЛР та ГІК) розраховувалися не для однакових груп країн, то було відібрано лише ті країни, які увійшли до обох індексів, і здійснено відповідне коригування рангів (табл. 1). Визначення різниці (d) між ГІК та ІЛР свідчить про збалансованість (або незбалансованість) між досягнутою конкурентоспроможністю та рівнем людського розвитку.

Аналіз даних табл. 1 показує, що значна кількість країн має збалансованість між обома параметрами. У більше 40% країн різниця між рангами за обома індексами не перевищує 9 пунктів, а в багатьох країнах вона становить 2-4 пункти. Високі ранги за ГІК та ІЛР має більшість країн ЄС, США, Канада, Японія та деякі інші країни. Отже, досягнутий рівень конкурентоспроможності цих країн створює умови для високого рівня людського розвитку, який, у свою чергу, сприяє зміцненню їх конкурентних позицій. Державна політика цих країн спрямована на розвиток людського потенціалу як основного чинника високої конкурентоспроможності. Так, у 2006 р. Президент США оприлюднив довгострокову програму «Ініціатива щодо підвищення конкурентоспроможності США», в основу якої закладено розвиток науки та освіти, зміцнення технологічної підготовленості, залучення талановитих працівників зі всього світу і створення системи підготовки кадрів, яка орієнтована на XXI ст. [17].

Таблиця 1

Порівняння рангів країн світу за рейтингом Глобального індексу конкурентоспроможності та Індексом людського розвитку за 2010-2011 рр.¹

Країни світу	2010			2011			Країни світу	2010			2011		
	ГІК	ІЛР	d=ГІК-ІЛР	ГІК	ІЛР	d=ГІК-ІЛР		ГІК	ІЛР	d=ГІК-ІЛР	ГІК	ІЛР	d=ГІК-ІЛР
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Швейцарія	1	10	-9	1	10	-9	Перу	71	69	2	65	69	-4
Швеція	2	9	-7	3	9	-6	Намібія	72	95	-23	81	97	-16
Сінгапур	3	25	-22	2	25	-23	Марокко	73	103	-30	71	105	-34
США	4	4	0	5	4	1	Ботсвана	74	93	-19	78	95	-17
Німеччина	5	8	-3	6	8	-2	Хорватія	75	44	31	74	44	30
Японія	6	11	-5	3	11	-8	Гватемала	76	104	-28	82	106	-24
Фінляндія	7	21	-14	4	21	-17	Македонія	77	67	10	77	67	10
Нідерланди	8	3	5	7	3	4	Руанда	78	124	-46	68	129	-61
Данія	9	15	-6	8	15	-7	Єгипет	79	91	-12	92	93	-1
Канада	10	6	4	12	6	6	Сальвадор	80	85	-5	89	87	2
Гонконг	11	12	-1	11	12	-1	Греція	81	28	53	88	28	60
Великобританія	12	27	-15	10	27	-17	Тринідад і Тобаго	82	55	27	79	55	24
Норвегія	13	1	12	15	1	14	Філіппіни	83	90	-7	73	92	-19
Франція	14	19	-5	17	19	-2	Алжир	84	80	4	85	81	4
Австралія	15	2	13	19	2	17	Аргентина	85	43	42	74	44	30
Катар	16	35	-19	13	35	-22	Албанія	86	60	26	76	60	16
Австрія	17	18	-1	18	18	0	Україна	87	65	22	80	65	15
Бельгія	18	17	1	14	17	-3	Гамбія	88	127	-39	97	131	-34
Люксембург	19	24	-5	22	24	-2	Гондурас	89	96	-7	84	98	-14
Сауд. Аравія	20	50	-30	16	50	-34	Ліван	90	61	29	87	61	26
Корея Респ.	21	14	7	23	14	9	Грузія	91	64	27	86	64	22
Нова Зеландія	22	5	17	24	5	19	Молдова	92	89	3	91	91	0
Ізраїль	23	16	7	21	16	5	Ямайка	93	68	25	105	68	37
ОАЕ	24	29	-5	26	29	-3	Сербія	94	53	41	93	53	40
Малайзія	25	54	-29	20	54	-34	Сирія	95	94	1	96	96	0
Китай	26	83	-57	25	84	-59	Вірменія	96	72	24	90	72	18
Бруней-Дарус.	27	31	-4	27	31	-4	Монголія	97	88	9	94	90	4
Ірландія	28	7	21	28	7	21	Домінікана	98	82	16	108	83	25
Чилі	29	42	-13	30	42	-12	Боснія	99	63	36	98	63	35
Ісландія	30	13	17	29	13	16	Бенін	100	126	-26	102	130	-28
Туніс	31	78	-47	38	79	-41	Сенегал	101	118	-17	109	121	-12
Естонія	32	32	0	32	32	0	Екватор	102	70	32	99	70	29
Оман	33	75	-42	31	75	-44	Кенія	103	110	-7	100	112	-12
Кувейт	34	56	-22	33	56	-23	Бангладеш	104	112	-8	106	114	-8
Чеська респ.	35	26	9	36	26	10	Болівія	105	87	18	101	89	12
Бахрейн	36	40	-4	35	40	-5	Камбоджа	106	108	-2	95	110	-15
Таїланд	37	84	-47	37	85	-48	Гайана	107	92	15	107	94	13
Польща	38	37	1	39	37	2	Камерун	108	115	-7	114	117	-3
Кіпр	39	30	9	45	30	15	Нікарагуа	109	102	7	113	104	9
Іспанія	40	22	18	34	22	12	Танзанія	110	117	-7	118	119	-1
Барбадос	41	45	-4	40	45	-5	Гана	111	107	4	112	109	3
Індонезія	42	98	-56	44	100	-56	Замбія	112	124	-12	111	128	-17
Словенія	43	20	23	55	20	35	Таджикистан	113	100	13	103	102	1
Португалія	44	39	5	43	39	4	Кабо-Верде	114	105	9	117	107	10
Литва	45	38	7	42	38	4	Уганда	115	123	-8	119	127	-8
Італія	46	23	23	41	23	18	Ефіопія	116	131	-15	104	135	-31
Чорногорія	47	48	-1	58	48	10	Парагвай	117	86	31	120	88	32
Мальта	48	34	14	49	34	15	Киргизстан	118	99	19	124	101	23

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Індія	49	106	-57	54	108	-54	Венесуела	119	62	57	122	62	60
Угорщина	50	36	14	46	36	10	Пакистан	120	111	9	116	113	3
Панама	51	52	-1	47	52	-5	Мадагаскар	121	116	5	128	118	10
ПАР	52	97	-45	48	99	-51	Малаві	122	129	-7	115	133	-18
Маврикій	53	66	-13	52	66	-14	Свазіленд	123	109	14	132	111	21
Коста-Ріка	54	59	-5	59	59	0	Нігерія	124	119	5	125	122	3
Азербайджан	55	76	-21	53	76	-23	Лесото	125	122	3	133	126	7
Бразилія	56	71	-15	51	71	-20	Кот-д'Івуар	126	128	-2	127	132	-5
В'єтнам	57	101	-44	63	103	-40	Непал	127	120	7	123	123	0
Словаччина	58	33	25	67	33	34	Мозамбік	128	135	-7	131	139	-8
Туреччина	59	77	-18	57	77	-20	Малі	129	132	-3	126	136	-10
Шрі Ланка	60	81	-21	50	82	-32	Тимор-Лешті	130	113	17	129	115	14
Росія	61	57	4	64	57	7	Буркіна-Фасо	131	133	-2	134	137	-3
Уругвай	62	46	16	61	46	15	Мавританія	132	121	11	135	125	10
Йорданія	63	79	-16	69	80	-11	Зімбабве	133	130	3	130	134	-4
Мексика	64	51	13	56	51	5	Бурунді	134	136	-2	138	140	-2
Румунія	65	47	18	75	47	28	Ангола	135	114	21	137	116	21
Колумбія	66	73	-7	66	73	-7	Чад	136	134	2	140	138	2
Іран Респ.	67	74	-7	60	74	-14	Беліз	x	x	x	121	78	43
Латвія	68	41	27	62	41	21	Гаїті	x	x	x	139	124	15
Болгарія	69	49	20	72	49	23	Ємен	x	x	x	136	120	16
Казахстан	70	58	12	70	58	12	Суринам	x	x	x	110	86	24

¹ Складено на основі джерел [1, 16]. Оскільки обидва індекси розраховувалися для різної кількості країн, то для аналізу було відібрано тільки ті країни, які увійшли до обох індексів. Відповідно до їх кількості (136 країн у 2010 р. та 140 у 2011 р.) їх ранги було скориговано.

x – ці країни не було включено в дослідження 2010 р.

У значної кількості країн із низьким рівнем розвитку спостерігаються низькі значення за обома рангами, що вказує на взаємообумовленість такого становища. Рівень конкурентоспроможності ряду країн значно перевищує показники людського розвитку (Китай – 59 п., Туніс – 41, Таїланд – 48, Індонезія – 56, Індія – 54, В'єтнам – 40 п.). Отже, наявний економічний потенціал цих країн не повною мірою використовується для забезпечення більш сприятливих умов розвитку населення, що формує потенціал соціальних потрясінь.

Ще в одній групі країн спостерігається протилежна ситуація – індекс людського розвитку значно перевищує рівень конкурентоспроможності (Греція – на 60 п., Аргентина – на 40, Венесуела – на 60, Сербія – на 40 п.). Таким чином, у багатьох країнах людський потенціал не використовується належним чином для забезпечення конкурентоспроможності, і це явище є поширеним у постсоціалістичних країнах.

Дані рис. 2, 3, які ілюструють поле розподілу країн за рангами обох індексів,

свідчать про тісну взаємообумовленість індексів людського розвитку і конкурентоспроможності. Країни, розташовані вздовж діагоналі графіка (зліва направо), характеризуються збалансованістю між рівнем людського розвитку та конкурентоспроможністю. У країн, які значно відхиляються від діагоналі, має місце розбалансованість між рівнем конкурентоспроможності й досягненнями в людському розвитку.

Для оцінки тісноти взаємозв'язку між конкурентоспроможністю та людським розвитком країн було використано статистичний метод аналізу – розрахунок парного коефіцієнта рангової кореляції Спірмена (P_{xy}) за формулою

$$P_{xy} = 1 - \frac{6 \sum d^2}{n(n^2 - 1)}, \quad (1)$$

де d – різниця між рангами обох параметрів;

n – число спостережень.

Здійснені розрахунки дали такий результат:

у 2010 р.:

$$P_{xy10} = 1 - \frac{6 \cdot 61445}{136(18495 - 1)} = 1 - \frac{368670}{2515320} = 0,854;$$

у 2011 р.:

$$P_{xy11} = 1 - \frac{6 \cdot 69636}{140(19600 - 1)} = 1 - \frac{417816}{2743860} = 0,848.$$

Розрахунки свідчать, що парний коефіцієнт рангової кореляції має суттєве позитивне значення, що вказує на прямий та достатньо тісний взаємозв'язок між рангами, які ха-

рактеризують конкурентоспроможність країн і рівень їх людського розвитку. При цьому значення даного коефіцієнта в обох роках дослідження майже не відрізняється, що вказує на достовірність зроблених розрахунків.

Для більш глибокого аналізу їх взаємозв'язку було розроблено матрицю оцінки якості розвитку країн світу, у якій країни розподілено на 4 групи за рангами ГІК та ІЛР (табл. 2).

Таблиця 2

Матриця збалансованості розвитку країн за рангами ІЛР та ГІК у 2010-2011 рр.

Ранги ГІК	Ранги за рейтингом ІЛР			
	1-34 (А)	35-68 (В)	69-102 (С)	103-136 (D)
1	2	3	4	5
2010 р.				
1-34 I	Швейцарія, Швеція, Сінгапур, США, Німеччина, Японія, Фінляндія, Нідерланди, Данія, Канада, Гонконг, Великобританія, Норвегія, Франція, Австралія, Австрія, Бельгія, Люксембург, Корея, Нова Зеландія, Ізраїль, ОАЕ, Бруней, Ірландія, Ісландія, Естонія	Саудівська Аравія, Малайзія, Чилі, Кувейт,	Китай, Туніс, Оман	
35-68 II	Катар, Чехія, Кіпр, Іспанія, Словенія, Італія, Мальта, Словаччина	Бахрейн, Польща, Барбадос, Португалія, Литва, Чорногорія, Угорщина, Панама, Маврикій, Коста-Ріка, Росія, Уругвай, Мексика, Румунія, Латвія	Таїланд, Індонезія, ПАР, Азербайджан, Бразилія, В'єтнам, Туреччина, Шрі-Ланка, Йорданія, Колумбія, Іран	Індія
69-102 III	Греція	Болгарія, Казахстан, Хорватія, Македонія, Тринідад і Тобаго, Аргентина, Албанія, Україна, Ліван, Грузія, Сербія, Ямайка, Боснія і Герцеговина	Перу, Намібія, Ботсвана, Єгипет, Сальвадор, Філіппіни, Алжир, Гондурас, Молдова, Сирія, Вірменія, Монголія, Домінікана, Еквадор	Марокко, Гватемала, Руанда, Гамбія, Бенін, Сенегал
103-136 (103-140) IV		Венесуела	Гайана, Болівія, Таджикистан, Парагвай, Киргизстан, Нікарагуа	Кенія, Непал, Бангладеш, Мозамбік, Камбоджа, Малі, Камерун, Танзанія, Тимор-Лешті, Гана, Мавританія, Замбія, Ангола, Кабо-Верде, Уганда, Ефіопія, Мадагаскар, Малаві, Зімбабве, Свазіленд, Бурунді, Нігерія, Лесото, Кот-д'Івуар, Чад

1	2	3	4	5
2011 р.				
1-34 I	Норвегія, Австралія, Нідерланди, США, Нова Зеландія, Канада, Ірландія, Німеччина Швеція, Швейцарія, Японія, Гонконг (Китай), Ісландія, Корея, Данія, Ізраїль, Бельгія, Австрія, Франція, Люксембург, Сінгапур, Бруней, Великобританія, Естонія, Іспанія, Фінляндія, ОАЕ	Катар, Саудівська Аравія, Малайзія, Кувейт, Чилі	Оман, Китай	
35-68 II	Словенія, Італія, Чеська Республіка, Кіпр, Словаччина, Мальта	Угорщина, Польща, Литва, Португалія, Бахрейн, Латвія, Барбадос, Уругвай, Чорногорія, Мексика, Панама, Росія, Коста-Ріка, Маврикій	Перу, Бразилія, Колумбія, Іран, Азербайджан, Туреччина, Туніс, Шрі-Ланка, Таїланд, Індонезія, ПАР	В'єтнам, Індія, Руанда,
69-101 III	Греція	Аргентина, Хорватія, Румунія, Болгарія, Сербія, Тринідад і Тобаго, Казахстан, Албанія, Ліван, Боснія, Грузія, Україна, Македонія	Еквадор, Вірменія, Йорданія, Алжир, Сальвадор, Болівія, Монголія, Молдова, Філіппіни, Єгипет, Ботсвана, Сирія, Намібія, Гондурас	Марокко, Гватемала, Камбоджа, Кенія, Гамбія, Бенін
103-136 (103-140) IV		Венесуела, Ямайка	Беліз, Домінікана, Суринам, Парагвай, Гайана, Киргизстан, Таджикистан,	Нікарагуа, Кабо-Верде, Гана, Свазіленд, Пакистан, Бангладеш, Тимор-Лешті, Ангола, Камерун, Мадагаскар, Танзанія, Ємен, Сенегал, Нігерія, Непал, Гаїті, Мавританія, Лесото, Уганда, Замбія, Кот-д'Івуар, Малаві, Зімбабве, Ефіопія, Малі, Буркіна-Фасо, Чад, Мозамбік, Бурунді

На основі аналізу матриці можна припустити, яким чином були досягнуті високі показники конкурентоспроможності – шляхом нагромадження людського капіталу й ефективного його використання через модернізацію та впровадження інноваційних технологій у всі сфери життєдіяльності, тобто збалансованого і гармонійного поєднання людського, соціального й економічного роз-

витку, або було обрано інший шлях з опорою на традиційні ресурси розвитку. Про високу якість розвитку можна говорити тоді, коли за рівнем людського розвитку та конкурентоспроможності досягнуто високих рангів (вище середнього рівня), а розрив між рангами обох індексів є не надмірним. У процесі аналізу особливу увагу було приділено інституційним чинникам розвитку країн, які ма-

ють суттєвий (а нерідко і визначальний) вплив на стратегії розвитку.

Країни, які займають високі ранги (перші 34 місць) за ГІК, незважаючи на наявність в окремих країнах розривів поміж двома індексами, майже усі знаходяться в блоці ІА і лише декілька з них в блоках ІВ та ІС. У цих країнах відхилення між двома індексами не є найменшим, але вони мають високі ранги і за ГІК, і за ІЛР. Більшість із них протягом уже довгого часу знаходяться в першій двадцятці найбільш конкурентоспроможних країн. Перевага в ГІК перед ІЛР, яку мають майже усі ці країни, іноді є значною (Сінгапур, Фінляндія та Велика Британія), але вона може пояснюватися методикою розрахунку (через логарифмування) такої складової ІЛР, як індекс скоригованого реального ВВП на душу населення, надвисокі значення якого штучно занижені. Слід відзначити, що жодна з пострадянських країн, окрім Естонії, не увійшла в цей найбільш «благополучний» блок.

Це наочно підтверджує той факт, що високі значення рівня конкурентоспроможності завжди досягаються завдяки розвитку людського потенціалу. Додатковим доказом є і те, що жодна країна з низьким рівнем людського розвитку не досягла високої конкурентоспроможності. Виняток становлять лише декілька країн (Китай, В'єтнам, Оман, Індія), які є дуже різними за своїми шляхами досягнення високого рівня конкурентоспроможності. Специфіка культури, ментальності, традиційного способу життя населення цих країн обумовлюють ту особливість, що низькі параметри людського розвитку поки що не виступають гальмом конкурентоспроможності.

З приводу великих розбіжностей в окремих країнах між двома індексами у групі країн з високим ступенем конкурентоспроможності, або людського розвитку (Ірландія – 21 п., Сінгапур – 23, Нова Зеландія – 19 п.), треба зробити таке зауваження: ІЛР побудований не стільки на якісних, скільки на кількісних показниках, а ГІК заснований на анкетних опитуваннях, тому дозволяє визначити якісні аспекти явищ. Можна стверджувати, що він дає більш адекватну оцінку процесам, які відбуваються у сферах, що

піддаються дослідженню. Тому високі показники за ІЛР у деяких, причому насамперед у постсоціалістичних країнах, можуть приховувати низькі якісні показники у сфері освіти і охорони здоров'я.

У блоці ІV-D 29 (25 у 2010 р.) країн при дуже низьких значеннях рангів ГІК (нижчі за 100) мають також дуже низькі значення ІЛР. Отже, у країнах із низькою конкурентоспроможністю не створено умов для людського розвитку. У свою чергу, здатність економіки досягти стабільного економічного зростання в середньо- і довгостроковій перспективі (яка вимірюється через ГІК) можлива тільки на засадах формування і використання людського потенціалу. Так, наприклад, Ангола, яка за рейтингом ГІК посідала в 2011 р. 139 місце, за такими складовими, як охорона здоров'я і початкова освіта, а також вища освіта і професійна підготовка, посіла 142 місце. Низькі місця за цими складовими мають країни Центральної Африки і кілька азійських країн, тому вони опинились у блоці ІV-D з найгіршими рангами за індексами ГІК та ІЛР.

Країни, які мають високі значення за ІЛР, і при цьому знаходяться вище середнього рівня за ГІК (блок ІІ-А), майже усі належать до європейського середземноморського регіону, місце розташування якого, а також традиції економічної діяльності, суспільної організації, культури, мають великий позитивний вплив на деякі показники обох індексів.

Країни, у яких обидва індекси мають значення вище середнього на обох шкалах (блок ІІ-В), досить відрізняються за багатьма ознаками, однак у них присутня «зчепленість» між досить високими значеннями обох параметрів, що свідчить не тільки про збалансованість, але і якість розвитку цих країн. У цей блок увійшли три пострадянські країни – Литва, Латвія і Росія.

Вважаємо, що найбільший вплив на процеси трансформації нагромадженого людського потенціалу у високі показники конкурентоспроможності має якість інституційного середовища, визначити яку можна на підставі такої складової ГІК, як «Institutions» (суспільні інститути). Її аналіз дає можливість дійти висновку, що у країнах із досить

високим рівнем ІЛР гальмується досягнення високих показників конкурентоспроможності низькими значеннями показників за «Institutions». Це більшою мірою стосується пострадянських, меншою – постсоціалістичних країн, де було зруйновано попередню інституціональну систему, а нові інститути поки що не розбудовано повною мірою. При цьому йдеться не тільки про інститути ринку і громадянського суспільства, яких взагалі не було, а й соціальні інститути, зокрема інститут довіри, церкви тощо.

Непогані перспективи людського розвитку можуть бути у країнах групи II-C, що вже досягли рівня конкурентоспроможності вище середнього. Шлях, яким досягаються високі показники конкурентоспроможності цих країн, пов'язаний з наданням преференцій вітчизняному та іноземному бізнесу, створенням інституційного середовища для динамічного розвитку інновацій, великого і малого бізнесу. При цьому розрив поміж ГІК і ІЛР у країнах цього блоку є більшим, ніж у блоках I-A та II-B. Адже людський потенціал не накопичується дуже високими темпами, особливо такі його складові, як тривалість життя, рівень освіти. Яскравим прикладом є Таїланд, який за ІЛР посідає 85 (у 2010 р. – 84) ранг, а за ГІК – 37 (38). Велика група країн з цього блоку здійснила не тільки «стрибок» до високих показників економічного зростання, як у свій час країни, за якими закріпилася назва «азіатських драконів», а вже готова до досягнення високих показників людського розвитку. Цьому сприяє інституційне середовище, адже індекс інституцій у них набагато вищий, ніж у більшості пострадянських країн, окрім балтійських, і вищий ніж ранги ІЛР і ГІК. Завдяки цьому вони швидко просуваються за рангами ГІК: Бразилія – з 66 місця у 2006 р. на 51 у 2011 р., В'єтнам – з 77 на 63, Шрі-Ланка з 79 на 50, Азербайджан – з 64 на 53, а Колумбія, Таїланд і Туреччина лише незначно погіршили свої позиції (динаміка рангів досліджена за нескоригованими рейтингами ГІК).

Країни численної групи, що займають ранги нижче середнього рівня в обох рейтингах (блок III-C та IV-C), є дуже різними за своїми характеристиками. Їх об'єднує те, що більшість із них уже багато часу знаходиться

в дуже нестабільному економічному, соціальному і політичному стані, причому у їх становищі не спостерігається особливого прогресу і регресу. Це означає, що шанси основної маси цих країн найближчим часом опинитися у кращій групі є малими, навпаки, більшість з них тільки погіршила свої позиції порівняно з 2006 р. за ГІК, що обумовлено низькою якістю інститутів.

Блок III-B привертає особливу увагу, адже саме в ньому опинилася більшість постсоціалістичних і пострадянських країн і серед них – Україна, причому майже з найгіршими показниками за ІЛР у цій групі. Саме в цих країнах спостерігається найбільша незбалансованість розвитку – нагромаджений людський потенціал не трансформується у високі показники конкурентоспроможності. Більш за все вони наближені до розвинутих країн за індексом якості вищої освіти і професійної підготовки, що є їх найбільшою конкурентною перевагою і вказує на наявність значного нагромадження людського капіталу. Однак ця перевага поки що не реалізується в показники, які характеризують їх шлях до конкурентоспроможної економіки.

У 2010 р. Україна за скоригованим рангом ІЛР на 22 п. перевищувала ранг за ГІК, у 2011 р. – на 15 п. Економічна і політична ситуація, яка склалася в країні, не забезпечила трансформацію наявного людського потенціалу в параметри конкурентоспроможності, оскільки не створено умов для розвитку підприємництва, інноваційної активності.

Західні дослідники визначають суспільства пострадянських країн, як “анти-сучасні”, тобто суспільства, у яких заблоковані технічні та соціальні інновації [18, с. 23]. Ця ситуація стає однією з головних проблем економік країн так званого наздоганяючого розвитку (catching-up economies), до яких віднесено і Україну. Перешкодою на шляху переходу до іншої якості розвитку є низька якість суспільних інститутів, що визначає ГІК. Усі країни цієї групи мають дуже низькі ранги за показниками якості суспільних (державних і громадянських) інститутів, окрім Албанії та Грузії. За індексом інституцій країни цієї групи майже всі знахо-

дяться нижче 90 місця, а Україна взагалі в 2011 р. була на 131 серед 142 країн (для порівняння: у 2010 р. – 134, у 2008 р. – 115, а в 2004 р. – 104 серед 125 країн). Отже, в Україні не спостерігається прогресу в поліпшенні інституційного середовища.

Вплив даного чинника враховується в ГІК на основі оцінок 15 параметрів, за жодним з яких Україна не має конкурентних переваг і посідає дуже низькі місця в рейтингу. Корупція, низька якість управлінських рішень, слабкість громадянського суспільства – ці явища, що поширені в Україні, не перешкоджають розвитку тільки великих вертикально інтегрованих корпорацій сировинно-видобувного сектору промисловості або монополістів галузі. Великі фірми з потужним, однак застарілим основним капіталом можуть існувати лише під дахом урядового захисту, здійснюваного за допомогою субсидій, протекціоністських тарифів і хабарів, тобто засобів, які навряд чи ведуть до ефективного виробництва [19, с. 90].

Підтверджує це положення й позиції України в рейтингу індексу сприйняття корупції, що визначає громадська організація Transparency International (Берлін, Німеччина). У 2007 р. за цим рейтингом Україна посіла 118 місце із 179 країн, погіршуючи свою позицію з 99 (серед 163 країн) у 2006 р. [20, с. 142]. У 2012 р. вона посідала 144 місце серед 176 країн. Україна має дуже низький рейтинг за індексом економічної свободи, який оприлюднюється виданням Wall Street Journal і Фондом «Спадщина», у 2012 р. вона посідала 163 місце із 179 країн і порівняно з 2009 р. суттєво погіршила свої позиції (мала 152 місце) [21].

Відсталість у розвитку інституцій породжує слабку здатність до впровадження нових технологій, соціальних інновацій [19], що і є причиною того, що розбудова в Україні національної інноваційної системи, де створення конкурентних переваг засновано на підвищенні ефективності використання науково-технічного й інтелектуального потенціалу нації, стає більш міфом, ніж реальністю. У той час як інші країни світу здійснюють перехід до розбудови економіки, конкурентоспроможність якої базується на генерації, упровадженні та застосуванні інно-

вацій, на освіченості, креативності та здібностях людини, Україна залишається на так званому рівні факторного розвитку, за термінологією Всесвітнього економічного форуму, тобто на рівні країн, конкурентоспроможність яких базується на інтенсивному (посиленому) використанні основних засобів виробництва і винищенні навколишнього середовища, що, у свою чергу, зумовлює втрати людського потенціалу. Це є перешкодою до сталого розвитку суспільства.

Додатковим доказом відсутності в Україні поступового якісного шляху розвитку може бути такий факт. Російські дослідники здійснили спробу інтеграції результатів рейтингів країн, отриманих провідними дослідницькими міжнародними організаціями, і складання свого «рейтингу прогресу» на засадах зіставлень 7 рейтингів, серед яких: рейтинг за індексом конкурентоспроможності, рейтинг за індексом умов ведення бізнесу, рейтинг за індексом розвитку людського потенціалу, рейтинг економічно розвинутих країн, рейтинг за індексом економічної свободи, рейтинг за індексом сприйняття корупції. Зазначений «рейтинг прогресу» був обчислений за допомогою простих арифметичних процедур сумування відхилень. Він дає інформацію про становище країни відносно інших країн світу. Україна посідає в цьому рейтингу 100 місце із 101 країни, що вказує на дуже низькі її позиції майже в усіх цих рейтингах [22, с. 34]. Видатний американський учений, лауреат Нобелівської премії за дослідження в галузі інституціональної теорії Дуглас Норт вважає, що постсоціалістичні країни тільки тепер починають розуміти, що саме інституціональна основа – причина теперішнього неефективного функціонування їх економік, і намагаються знайти способи її перебудови для того, щоб завдяки переспрямуванню стимулів повернутися на шлях збільшення продуктивності виробництва [19, с. 141]. Він дав таку характеристику цим країнам: «за ненадійних прав власності, недотримання законів, існування бар'єрів для входження в галузь і монополістичних обмежень ... у багатьох країнах третього світу можливості для політичних та економічних керівників усе ще залишаються різними, але в основному сприяють діяльності, спрямова-

ній на перерозподіл благ, а не на їх виробництво, на створення монополій, а не умов для конкуренції, на обмеження можливостей, а не на їх розширення. Рідко коли вони спонукають до інвестицій в освіту, що збільшує продуктивність виробництва. Організації, що розвиваються на такій інституціональній основі, стануть ефективнішими, але тільки в тому, щоб зробити суспільство ще непродуктивнішим, а інституційну основу – ще менш спонукальною до продуктивної діяльності» [19, с. 18].

Висновки. Дослідження на основі зіставлення міжнародних індексів показало значну взаємозалежність людського розвитку та конкурентоспроможності у більшості країн світу. У сучасних умовах ідеологія економічного детермінізму, а разом з нею і теорії, які засновані на матеріальному капіталі – основному чиннику економічного розвитку індустріального суспільства, поступається місцем концепціям нематеріальних капіталів (людського, соціального, інтелектуального, символічного), що є новим ресурсом розвитку сучасного постіндустріального суспільства. Усе більше збігаються погляди вчених на те, що одним з основних ресурсів у світовій конкурентній боротьбі для країн наздоганяючого розвитку міг би стати перехід від технократичної парадигми до соціально-інженерної, у якій провідними є людські ресурси, соціальні та організаційні інновації. Виявлено, що трансформації людського потенціалу країн у високі показники конкурентоспроможності значною мірою залежить від якості інституційного середовища.

Україна належить до групи країн, у яких високі показники людського розвитку не повністю використовуються для забезпечення конкурентоспроможності. Україна має досить високий потенціал людського розвитку, однак слабе використання його в забезпеченні конкурентоспроможності країни вказує на вкрай низький рівень державних і громадянських інститутів, відсутність ефективної інституціональної системи, яка забезпечує взаємодію науки, освіти, бізнесу й окремої людини.

Підвищення ролі людського чинника в забезпеченні конкурентоспроможності економіки може бути досягнуто за допомогою

створення сприятливого інституційного середовища для розвитку людини, вітчизняного бізнесу та ринкової конкуренції. Для цього необхідно: стимулювати структурну і технологічну модернізацію економіки, що буде формувати попит на високий освітній, професійний, інтелектуальний, креативний потенціал людини; удосконалити законодавство у сфері господарювання і соціальній сфері й забезпечити безумовне дотримання норм законів; забезпечити формування гнучкої податкової системи, спрямованої на підтримку фіскальними засобами різноманітних чинників конкурентоспроможності (науки, інновацій, малого підприємництва та ін.); забезпечити подолання корупції в усіх формах її прояву, зниження лобістського тиску на органи влади та протекціонізму на користь великого бізнесу. Подальші дослідження в даному напрямі актуально здійснювати в контексті пошуку механізмів розблокування всіх шляхів для розвитку підприємницької, трудової, інноваційної, наукової, соціальної, культурної активності всіх суб'єктів українського суспільства.

Література

1. The Global Competitiveness Report 2011-2012. World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf
2. Krugman P. Competitiveness: a Dangerous obsession // Competitiveness. An International Economics Reader. — N.Y.: Foreign Affairs, 1994. — P. 1-17.
3. Porter M. The Competitive Advantage of Nations / M. Porter. — New York: Free Press, 1990. — 437 p.
4. Keesing D. Labour Skills and Comparative Advantage / D. Keesing // American Economic Review. — 1966. — May.
5. Fagerberg J. Technology and Competitiveness / J. Fagerberg // Oxford Review of Economic Policy. — 1996. — 12, № 3. — P. 39-51.
6. Carneliu P. The Growth Competitiveness Index: Resent Economic Developments and the Prospects for a Sustained Recovery / P. Carneliu, J. Blank, F. Pau // The Global Competitiveness Report 2002, Ch. 1.1. — New

York: Oxford University Press for World Economic Forum, 2003. – P. 3-21.

7. Lattimer R. The New Age of Competitiveness, *Competitiveness Review* / R. Lattimer. – 2003. – Vol. 13 (2).

8. Сакс Д. Що таке конкурентоспроможність в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Д. Сакс. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/66710/>

9. Конкурентоспроможність української економіки / за ред. В.М. Гейця, В.П. Семиноженка, Б.Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – 556 с.

10. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення / за ред. І.В. Крюкової. – К.: Основа, 2007. – 488 с.

11. Полунєєв Ю. Конкурентоспроможність країни як національна ідея або останній шанс для України / Ю. Полунєєв // Економічний аналіз. – 2011. – Вип. 8, ч. 1. – С. 152-156.

12. Василенко В.Н. Конкурентоспособность регионов: истоки, оценки и перспективы: моногр. / В.Н. Василенко, О.Ю. Агафоненко, В.Е. Будяков; НАН Украины, Ин-т экон.-прав. исслед. – Донецк: ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2008. – 363 с.

13. Чухно А. Новая экономическая политика (теоретико-методологические засады) / А. Чухно // Экономика Украины. – 2005. – № 7. – С. 15-22.

14. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / Я.А. Жаліло, Я.Б. Базилук, Я.В. Белінська та ін.; за ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2005. – 388 с.

15. Шашко А.А. Управление конкурентоспособностью регионов и стратегия регионального развития / А.А. Шашко // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – Ч. 1. – К.: КНЕУ, 2011. – С. 278-286.

16. The Global Competitiveness Report 2009-2010. World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.feg.org.ua>.

17. America Creating Opportunities to Meaningfully Promote Excellence in Technology, Education, and Science Act // Public Law 110-69 America Competes Act [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nist.gov/mer/upload/PL110-69_8907.pdf.

18. Роуз Р. Достижение целей в квазисовременном обществе: социальные сети в России / Р. Роуз // Общественные науки и современность. – 2002. – № 3. – С. 23-38.

19. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. – М.: Фонд экон. кн. «Начала», 1997. – 180 с.

20. Шнипко О.С. Інноваційний дефолт України: економіко-технологічний контекст: моногр. / О.С. Шнипко. – К.: Генеза, 2009. – 248 с.

21. Рейтинги України / Економіка. Радіо Свобода від 5 листопада 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/popup/24810419.html>.

22. Николаев И. Рейтинг прогресса (какие страны развиваются быстрее) / И. Николаев, О. Точилкина // Общество и экономика. – 2011. – № 7. – С. 5-41.

23. Вишневский О.С. Конкурентоспособность региона как складовая социальной ориентации экономики / О.С. Вишневский // Управлінські аспекти підвищення національної конкурентоспроможності: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (Сімферополь, 20-22 жовт. 2011 р.). – Сімферополь: Кримський ін-т бізнесу УЕУ, 2011. – С. 98-102.

Надійшла до редакції 10.07.2013 р.